

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.2.33>

ПРАВО ЄС ТА ЙОГО ПРИНЦИПИ В РІШЕННЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО ТРИБУНАЛУ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ПЕРЕД ВСТУПОМ У ЄС: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Юхимюк Ольга Михайлівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії,
держави і права
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Вивчення польського досвіду відповідних державно-правових трансформацій важливе з позиції євроінтеграційного поступу України. Зокрема, діяльність Конституційного Трибуналу Польщі, задіяного в євроінтеграційному процесі.

Такий досвід суду конституційної юрисдикції Польщі може бути корисним при підготовці України до безпосереднього членства в ЄС. Особливо це доцільно з урахуванням такої вимоги ЄС до України, як реформування процедури добору суддів Конституційного Суду України та подальшого функціонування цієї інституції.

Таким чином, Конституційний Трибунал Республіки Польща після ухвалення в 1997 році Конституції РП та закону про Конституційний Трибунал на їх основі долучився до євроінтеграційного процесу, започаткованого договором про асоціацію 1991 року. У перші роки рішення, у яких згадувалося право ЄС, його окремі принципи, а також указувалося на необхідність їх урахування в процесі правотворчості та правотлумачення, були нечисленними. Проте тоді, коли переговорний процес між Республікою Польща та ЄС про членство вийшов на фінішну пряму, активність застосування КТ права ЄС та його принципів зростає. Загалом, рішення КТ у 1997–2004 рр. з точки зору застосування права ЄС та його принципів можна поділити на три групи: рішення, ухвалені з урахуванням права ЄС та його принципів; рішення, у яких згадуються про право ЄС; рішення, у яких не містилося вказівок на право ЄС. Практика КТ після 1 травня 2004 року в частині застосування права ЄС та його принципів, звісно ж, стала більш активною, інколи навіть контраверсійною, що може стати предметом подальших наукових досліджень. Нині Конституційний Суд України у своїх рішеннях покликається на норми Конституції України про європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, а також на право ЄС та його принципи. Це дозволяє аналогічно до Конституційного Трибуналу Польщі, припустити, що з наближенням України до членства в ЄС інтенсивність застосування на право ЄС та його принципів збільшуватиметься і стосуватиметься все більшого кола правовідносин.

Ключові слова: євроінтеграція, Конституційний Трибунал, Конституційний Суд, право ЄС, принципи права.

Yukhymyuk Olha. EU law and its principles in decisions of the Constitutional Tribunal of the Republic of Poland before joining the EU: experience for Ukraine

The study of the Polish experience of relevant state-legal transformations is important from the standpoint of Ukraine's European integration progress. The activity of the Constitutional Tribunal of Poland, which was involved in the European integration process, is an important aspect.

Such experience of the court of constitutional jurisdiction of Poland can be useful in preparing Ukraine for direct membership in the EU. This is especially appropriate given the EU's demand for Ukraine, such as reforming the procedure for selecting judges of the Constitutional Court of Ukraine and the further functioning of this institution.

The Constitutional Tribunal of the Republic of Poland, after the adoption in 1997 of the Constitution of the Republic of Poland and the Law on the Constitutional Tribunal, based on them, joined the European integration process initiated by the 1991 Association Agreement. In the first years, decisions that mentioned EU law, its individual principles, and also indicated

the need to take them into account in the process of law-making and legal interpretation, were few in number. However, when the negotiation process between the Republic of Poland and the EU on membership reached the finish line, the activity of the Constitutional Tribunal application of EU law and its principles increased. In general, the decisions of the Constitutional Tribunal in 1997–2004, from the point of view of application of EU law and its principles, can be divided into three groups: decisions adopted taking into account EU law and its principles; decisions that contain a reference to EU law; decisions that did not contain references to EU law. After May 1, 2004, the practice of Constitutional Tribunal in the application of EU law and its principles became more active, sometimes even controversial.

Currently, the Constitutional Court of Ukraine in its decisions refers to the norms of the Constitution of Ukraine on the European identity of the Ukrainian people and the irreversibility of Ukraine's European and Euro-Atlantic course, as well as EU law and its principles. This allows, by analogy with the Constitutional Tribunal of Poland, to make assumptions about the increasing intensity of application of EU law and its principles, as Ukraine approaches EU membership and expands the range of relevant legal relations.

Key words: *European integration, Constitutional Tribunal, Constitutional Court, EU law, principles of law.*

Республіка Польща, маючи тривалий досвід членства в Європейському Союзі, пройшла непростий шлях адаптації державного механізму та правової системи до вимог європейського співтовариства. Рух Польщі до членства в ЄС розпочався ще 16 грудня 1991 році, після підписання договору про асоціацію між Республікою Польща та Європейськими Спільнотами і їх державами-членами. А повноправним членом ЄС Польща стала з 1 травня 2004 року. Таким чином, вивчення польського досвіду відповідних державно-правових трансформацій важливе з позиції євроінтеграційного поступу України, а саме діяльності Конституційного Трибуналу Польщі, який був задіяний у євроінтеграційному процесі.

Конституційний Трибунал Республіки Польща (далі – КТ) має досить тривалу історію функціонування. Його створення розпочалося 26 березня 1982 року, коли в Конституцію Польської Народної Республіки 1952 року внесено зміни і в ст. 33а закріплено статус Конституційного Трибуналу.

У подальшому Закон «Про Конституційний Трибунал» від 29 квітня 1985 року до компетенції КТ зарахував вирішення питань про відповідність Конституції законодавчих актів (законів та декретів, виданих Сеймом), а також вирішення питань про відповідність Конституції та законодавчим актам інших нормативних актів, виданих президентом, вищими та центральними органами державної влади [1]. Уже 7 липня 1989 року внаслідок новелізації Конституції та відповідного закону, КТ

отримав право офіційно тлумачити закони за поданням Президента, глави уряду, голови Верховного Суду, Голови Вищого адміністративного суду, Уповноваженого з прав людини, голови Вищої палати контролю, Генерального прокурора. Таке тлумачення мало загальнообов'язковий характер. А 29 грудня 1989 р. КТ надано можливість визначати відповідність Конституції цілей чи діяльності політичних партій.

Суттєві зміни в статусі КТ пов'язують з ухваленням 2 квітня 1997 року Конституції Республіки Польща (далі – Конституція РП) та на її основі нового Закону «Про Конституційний Трибунал» від 1 серпня 1997 року [2]. Варто зазначити, що текст Конституції РП в частині, пов'язаній із КТ, залишається без змін і нині.

За Конституцією РП до повноважень КТ належить винесення рішень із таких питань:

1) відповідності законів і міжнародних договорів Конституції;

2) відповідності законів ратифікованим міжнародним договорам; ратифікація яких вимагала попередньої згоди, вираженої в законі;

3) відповідності правових положень, виданих центральними державними органами, Конституції, ратифікованим міжнародним договорам та законам;

4) відповідності Конституції цілей або діяльності політичних партій;

5) розгляд конституційної скарги (ст. 188 Конституції РП).

Також до повноважень КТ належить вирішення спорів щодо компетенції між

центральними конституційними органами держави (ст. 189 Конституції РП). При цьому рішення КТ є остаточними та загальнообов'язковими, оприлюднюються в офіційних виданнях і набувають чинності з моменту оприлюднення; водночас КТ у своєму рішенні може передбачити інший термін втрати чинності нормативного акта (не більше 18 місяців для закону і не більше 12 місяців для інших нормативних актів); рішення КТ про невідповідність Конституції, міжнародному договору або закону нормативного акта, на підставі якого винесено остаточне судове рішення чи остаточне адміністративне рішення або рішення з інших питань є підставою для поновлення провадження, скасування рішення чи іншої ухвали на умовах та в порядку, передбачених для цього процесу; рішення КТ ухвалюють більшістю голосів (ст. 190 Конституції РП). Крім цього, Конституцією РП визначається перелік осіб, які можуть звертатися до КТ (ст. 191–193 Конституції РП). КТ складається з 15 суддів, яких обирає індивідуально Сейм на 9 років лише на одну каденцію, голову КТ і його заступника призначає Президент РП, вибираючи серед кандидатів, поданих Загальними зборами суддів КТ (ст. 194 Конституції РП). Статті 195–196 Конституції РП встановлюють загальні положення про статус суддів КТ, а стаття 197 передбачає, що організація КТ та порядок провадження в ньому визначаються законом. Таким чином, Конституція РП визначає ключові аспекти формування та функціонування КТ, а більш детальне правове регулювання покладається на відповідний закон.

Уже в ст. 1 Закону «Про Конституційний Трибунал» від 1 серпня 1997 зазначалося, що КТ є органом судової влади, призначеним для перевірки відповідності Конституції нормативних актів і міжнародних договорів та виконання інших завдань, визначених Конституцією [2].

Проаналізувавши різні підходи вітчизняних та польських учених, М. Марчук наголошує, що з появою Конституційного Трибуналу в Республіці Польща відбувся поділ судової влади на два сегменти: судові органи, що входять до інстанційної системи на чолі з Верховним Судом, та «особливий суд» – Конституційний Три-

бунал, який у межах судової влади здійснює конституційний контроль (як особливий вид контролю), а також у частині вирішення спору щодо компетенції між центральними конституційними органами держави здійснює правосуддя (конституційне правосуддя), тобто з ініціативи уповноважених на це органів як незалежний арбітр ухвалює рішення у спірних правових ситуаціях, охороняючи в такий спосіб право і Конституцію [3, с. 290].

Зважаючи на наданий Україні статус кандидата в члени Європейського Союзу, варто розглянути практику КТ в частині застосування права ЄС із 1997 р. до 2004 р., тобто з року ухвалення Конституції РП до року, коли Республіка Польща стала повноправним членом ЄС. Такий досвід суду конституційної юрисдикції Польщі може бути корисним при підготовці України до безпосереднього членства в ЄС. Особливо це доцільно з урахуванням такої вимоги ЄС до України, як реформування процедури добору суддів Конституційного Суду України та подальшого функціонування цієї інституції.

Уперше після ухвалення Конституції та нового закону про Конституційний Трибунал право Європейського Союзу згадується в рішенні КТ від 29 вересня 1997 року про відповідність Конституційному закону 1992 року положень Закону про цивільну службу (у частині рівності прав чоловіка та жінки). В обґрунтуванні свого рішення КТ зазначає, що основне значення для формулювання принципу рівності жінок і чоловіків має ст. 119 Римського договору, розвинута в кількох директивах, а також рішення Європейського Суду Справедливості в справі 262/84 (*Vera Mia Beets – rproper v. F. van Lanschot Bankiers n. V.*). При цьому вказуючи, що право ЄС не є обов'язковим для Польщі, КТ, однак, хоче звернути увагу на положення ст. ст. 68 та ст. 69 Європейської угоди про асоціацію між Республікою Польща, з однієї сторони, та Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами, з іншої сторони. Вони зобов'язують Польщу докласти «усіх зусиль, щоб забезпечити відповідність її майбутнього законодавства законодавству Співтовариства». КТ вважає, що похідною від обов'язку забезпечувати відповідність законодавства (що поклада-

ється насамперед на парламент та уряд) є обов'язок надавати чинному законодавству таке розуміння, яке слугуватиме максимально повному забезпеченню такої відповідності [4].

У подібній справі, яка стосувалася принципу рівності прав чоловіків та жінок, у рішенні від 28 березня 2000 року КТ зазначає, що істотне значення для формулювання принципу рівності жінок і чоловіків має ст. 141 Римського договору (зі змінами, унесеними Амстердамським договором), розвинута в кількох директивах Співтовариства та рішеннях Європейського Суду Справедливості (№ 152/84 (M.H. Marshall v. Southampton and West Hampshire Area Health Authority) від 26 лютого 1986 р.; № 262/84 (Vera Mia Beets – proper v. F. van Lanschot Bankiers n. V.)). Знову ж стверджуючи, що право ЄС не має обов'язкової сили в Польщі, КТ покликається на своє ж рішення від 29 вересня 1997 року та обов'язок Польщі докласти всіх зусиль, щоб забезпечити відповідність її майбутнього законодавства законодавству Співтовариства [5].

Зазначена позиція знаходить своє відображення в рішенні від 24 жовтня 2000 року, у якому також містяться покликання на два попередні рішення КТ. Зокрема, КТ, вирішуючи питання про відповідність Конституції Республіки Польща окремих статей закону про заклади охорони здоров'я, окрім попереднього формулювання, вказує, що положення ст. 68 та ст. 69 Європейської угоди про встановлення асоціації між Республікою Польща, з однієї сторони, та Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами, з іншої сторони, уже зобов'язує Польщу вжити «усіх зусиль для забезпечення того, щоб її майбутнє законодавство відповідало законодавству Співтовариства» і поширюється це зобов'язання «зокрема, (...) на захист працівника на робочому місці». Ба більше, КТ наголошує, що положення Договору про асоціацію є обов'язковими – у силу ст. 91 п. 2 разом зі ст. 241 ч. 1 Конституції – для польського законодавця, а їх порушення може бути підставою для винесення рішення Конституційним Трибуналом згідно зі ст. 188 п. 2 Конституції. Слід також зазначити, що обов'язок гармонізації поширюється на всі органи

публічної влади, включно з Конституційним Трибуналом. Шукаючи способи тлумачення польського законодавства, слід віддати перевагу такому тлумаченню, яке дозволить надати положенням Закону значення, найближчого за змістом до рішень, ухвалених у Європейському Союзі [6].

У рішенні від 5 грудня 2000 року в справі про пенсійний вік чоловіків та жінок КТ знову ж звертається до принципу рівності. При тлумаченні принципу рівності, вираженого в статтях 32 і 33 Конституції Республіки Польща, слід брати до уваги зобов'язання, що випливають із міжнародних актів, зазначає КТ. Це стосується, зокрема, положень ратифікованої Польщею Конвенції ООН від 18 грудня 1979 р. про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, а також Римського договору з урахуванням положень ст. 68 та ст. 69 Європейської угоди про встановлення асоціації між Республікою Польща, з однієї сторони, та Європейськими Співтовариствами та їхніми державами-членами, з іншої сторони. Важливою є ст. 141 Римського Договору (зі змінами, внесеними Амстердамським договором), розвинута в Директиві 207/1976 про впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок щодо доступу до роботи, професійної підготовки та просування по службі, а також щодо умов праці [7].

У рішенні про конституційність положень про заборону членства в політичних партіях, КТ вказує, що заборона членства в політичній партії Генерального інспектора з питань захисту персональних даних гарантує самостійність і незалежність цього органу, а також забезпечує аполітичність і зміцнює авторитет Генерального інспектора із захисту персональних даних. Таку самостійність і незалежність державного органу, який контролює захист персональних даних, можна визнати європейським стандартом, який відображено в Директиві Європейського Парламенту від 24 жовтня 1995 р. 95/46 / ЕС [8].

У рішенні про конституційність положень про надання патентним повіреним права надавати професійну юридичну допомогу КТ зазначає, що необхідність гарантувати професійне представництво в судочинстві перед органом, який займається виданням патентів, реєстрацією та захистом вина-

ходів, зразків тощо, визнається в законодавстві багатьох європейських держав, включно з правом ЄС. У Європейському Союзі немає нормативного акта, який би загалом охоплював питання промислової власності, але в силу договору про асоціацію з ЄС Польща зобов'язалася подати заявку на приєднання до Мюнхенської конвенції про видачу європейських патентів від 5 жовтня 1973 року. Тому важливо підкреслити, що відповідно до положень цієї Конвенції представництво сторін у провадженні в Європейському патентному відомстві можуть здійснювати особи, яких після складання європейського кваліфікаційного іспиту було внесено до списку професійних представників. На думку Конституційного Трибуналу, зазначені положення виявляють загальну тенденцію доручення здійснення представництва у відповідному органі реєстрації особам зі спеціальною кваліфікацією [9].

Рішення КТ про конституційність окремих положень Закону України «Про всенародний референдум» від 14 березня 2003 р. стосувалося безпосередньо питання проведення референдуму щодо вступу Польщі в Європейський Союз, який, власне, і відбувався 7 і 8 червня 2003 року. КТ ствердив, що тлумачення чинного законодавства має враховувати конституційний принцип сприяння процесу європейської інтеграції та співпраці між державами (Преамбула та стаття 9 Конституції). Конституційно правильним і переважальним є таке тлумачення закону, яке слугує реалізації зазначеного конституційного принципу [10].

Особливо цікавим у контексті дослідження є рішення про конституційність деяких положень Закону про біопаливо, де КТ більш розлого підходить до питання застосування права ЄС і вказує, що з 1 травня 2004 року Польща буде брати участь у структурах ЄС, однак уже в період перед вступом обов'язком усіх органів влади є тлумачення закону з урахуванням європейських стандартів. Загальноприйнятою є позиція, що тлумачення є одночасно визнаним інструментом імплементації європейського права загалом та заходом правового регулювання для держав, які готуються до вступу. Таким чином, від правозастосовних органів очікується тлумачення національного зако-

нодавства відповідно до європейського права (що впливає зі статті 5 Римського договору). Як наслідок, навіть норми Співтовариства, які самі по собі не застосовуються безпосередньо, є точкою відліку та обов'язковим критерієм для досягнення узгодженого тлумачення (рішення Суду ЄС від 10 квітня 1984 р., 14/83 – Van Colson and Kamann). Крім того, визнається обов'язок використання європейського права як зразка при тлумаченні національного права (рішення Суду ЄС від 13 листопада 1991 р., C-106/89 – Marleasing). Після вступу до Європейського Союзу Польща буде зобов'язана дотримуватися правил тлумачення, що впливають з *acquis communautaire*. Це також стосується методів тлумачення, які використовують у судовій практиці Конституційного трибуналу, зокрема в цій справі, де необхідно тлумачити межі поняття економічної свободи (стаття 22 Конституції РП). Це тим більш необхідно, що публікація цього рішення в офіційному виданні відбудеться після 1 травня 2004 року, тобто після офіційного приєднання. Тому розуміння словосполучення «економічна свобода», закріпленого в ст. 22 Конституції, потребує тлумачення відповідно до усталеної європейської судової практики. Принцип тлумачення національного права у спосіб, дружній до європейського права – також у діяльності Конституційного трибуналу – базується на ст. 91 ч 1 Конституції, де під «ратифікованим міжнародним договором» до 1 травня 2004 р. розуміється Договір про асоціацію між Польщею та ЄС, особливо його статті 68 і 69, а після 1 травня 2004 року – відповідні договори з ЄС. Дружнє до європейського права тлумачення (інтерпретація) вимагає дотримання таких двох указівок: по-перше, таке тлумачення може бути зроблено за умови (і лише якщо) польське право чітко не вказує на інший підхід до проблеми (стратегії її вирішення) у період, що передує офіційному приєднанню, а по-друге, у разі кількох можливих тлумачень слід вибрати те, що є найближчим до *acquis communautaire* [11].

Загалом, право ЄС згадується і в інших рішеннях КТ починаючи з 1994 року, наприклад, щодо ст. 4 ч. 1 Закону від 29 квітня 1985 р. про Конституційний трибунал [12],

конституційності положень Закону про податок на додану вартість [13], неконституційності положень, які вводять обов'язок ветеринарів належати до районної лікарської та ветеринарної палати [14], конституційності положень щодо оподаткування доходів від заощаджень [15], відповідності Конституції положень, що регулюють видачу дозволу на виїзд і перебування за кордоном військовослужбовців строкової військової служби та професійних військовослужбовців [16], конституційності ст. 1 п. 11 б) закону про внесення змін до закону про авторське право і суміжні права щодо ретрансляції радіо- і телевізійних творів у кабельних мережах [17], конституційності положень, згідно з якими право надавати юридичні консультації в рамках господарської діяльності мають лише юрисконсульти та адвокати [18], конституційності деяких положень Закону про публічну торгівлю цінними паперами [19], конституційності деяких положень закону про внесення змін до Кодексу праці [20] та ін. Більшість із таких рішень стосувалися питань конституційності законів, які новелізувались у зв'язку з адаптацією до права Європейського Союзу.

Таким чином, Конституційний Трибунал Республіки Польща після ухвалення у 1997 році Конституції РП та закону про Конституційний Трибунал, на їх основі долучився до євроінтеграційного процесу, започаткованого договором про асо-

ціацію 1991 року. У перші роки рішення, у яких згадувалося право ЄС, його окремі принципи, а також указувалося на про необхідність їх урахування в процесі правотворчості та правотлумачення, були нечисленними. Проте тоді, коли переговорий процес між Республікою Польща та ЄС про членство вийшов на фінішну пряму, активність застосування КТ права ЄС та його принципів зростає. Загалом, рішення КТ у 1997–2004 рр. з точки зору застосування права ЄС та його принципів можна поділити на три групи: рішення, ухвалені з урахуванням права ЄС та його принципів; рішення, у яких згадано право ЄС; рішення, у яких не містилося вказівок на право ЄС. Практика КТ після 1 травня 2004 року в частині застосування права ЄС та його принципів, звісно ж, стала більш активною, інколи навіть контраверсійною, що може стати предметом подальших наукових досліджень. Нині Конституційний Суд України у своїх рішеннях покликається на норми Конституції України про європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, а також на право ЄС та його принципи. Це дозволяє аналогічно до Конституційного Трибуналу Польщі зробити припущення, що з наближенням України до членства в ЄС інтенсивність застосування на право ЄС та його принципів збільшуватиметься і стосуватиметься все більшого кола правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ustawa z dnia 29 kwietnia 1985 r. o Trybunale Konstytucyjnym. Dz.U. 1985 nr 22 poz. 98
2. Ustawa z dnia 1 sierpnia 1997 r. o Trybunale Konstytucyjnym. Dz.U. 1997 nr 102 poz. 643
3. Марчук М. І. Державний лад Республіки Польща : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2020. 516 с.
4. Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z dnia 29 września 1997 r. K 15/97. URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=4&dokument=60&sprawa=3088>
5. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 marca 2000 r. K 27/99. URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=7&dokument=413&sprawa=2797>
6. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 października 2000 r. K 12/00. URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=3&dokument=202&sprawa=2778>
7. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 5 grudnia 2000 r. K 35/99. URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=3&dokument=529&sprawa=2789>
8. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 kwietnia 2002 K 26/00. URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=4&dokument=389&sprawa=2765>
9. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 21 maja 2002 K 30/01. URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=4&dokument=458&sprawa=2689>
10. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 27 maja 2003 K 11/03. URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=5&dokument=187&sprawa=3505>

11. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 21 kwietnia 2004 K 33/03 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=5&dokument=501&sprawa=3574>
12. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 30 listopada 1994 r. W 10/94 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=5&dokument=5545&sprawa=5897>
13. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 3 kwietnia 2001 r. K 32/99 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=4&dokument=497&sprawa=2791>
14. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 maja 2001 r. K 37/00 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=4&dokument=251&sprawa=2755>
15. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 maja 2002 r. K 6/02 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=4&dokument=720&sprawa=2628>
16. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 3 czerwca 2003 r. K 43/02 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=5&dokument=320&sprawa=2570>
17. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16 września 2003r. K 55/02 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=5&dokument=686&sprawa=2575>
18. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 26 listopada 2003 r. SK 22/02 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=5&dokument=1374&sprawa=3309>
19. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 8 grudnia 2003 r. K 3/02 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=5&dokument=277&sprawa=2588>
20. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 lutego 2004 r. K 54/02 URL: <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?cid=5&dokument=683&sprawa=2586>